

УДК 333.45

Є. В. Маценко
докторант

Міжрегіональної Академії управління персоналом

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ЯК СУСПІЛЬНИЙ ФЕНОМЕН, ПОЛІТИКА І ПРАКТИКА ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ КРАЇНИ

Вступ. У сучасних умовах суспільного розвитку держав, великих соціумів, особливо в умовах глобалізації, переходу від постіндустріальних до інформаційних засад (моделей) функціонування країн, великого значення набуває захист власних державних національних інтересів, що і здійснюється завдяки політиці національної безпеки.

Феномен «національна безпека» досліджували такі вітчизняні вчені, як: І. Бідзюра, О. Білорус, О. Бодрук, В. Оленко, Д. Видрін, О. Дзьобань, Д. Клітченко, Б. Кожин, Т. Курчина, М. Левицька, В. Ліпкан, Ф. Медвідь, М. Недюха, Б. Парахонський, Г. Почепцов, Г. Ситник, А. Чічановський, М. Чорна та ін. Серед зарубіжних вчених зазначену проблематику вивчали: М. Абдурахманов, В. Арнольд, Зб. Бжезінський, А. Возженніков, К. Гаджиєв, Феліпе Сантьяго Варгас Доносо, Е. Картер, В. Манілов, Е. Тикнер, Б. Урланіс, Ф. Фукуяма, В. Халіпов., Е. Хантінгтон, К. Хаусхофер, Г. Шустер, В. Ярочкін та ін.

Виклад основного матеріалу. Виходимо з того, що національна безпека як складний і соціально важливий феномен по-різному пояснюється (трактується) різними науками. Беремо за основу політологічне визначення феномена: «Національна безпека в сучасному загальному визначенні характеризує якісний стан властивостей системи «особистість – суспільство – держава – природа», що забезпечує гармонійну взаємодію складових і підтримання оптимальних умов її існування і розвитку» [9, с. 511]. Звідси, окрім самого феномена «національна безпека» – чотири основних суб'єкта такої безпеки.

Підкреслимо, що національна безпека завжди є об'єктивною і найнеобхіднішою умовою сталого існування, розвитку, соціального прогресу країни, соціуму. Крім того, питання національної безпеки дається взнаки ще виразніше через наявність багатьох загроз різноманітного характеру, що існують поряд із величезними прогресивними здобутками людства. Такі загрози є надто масштабними та специфічними.

Оскільки підґрунтям суспільного розвитку, існування великого об'єднання людей – держави, є ідея, національні ідеали, то далі постає питання про відповідний захист такої ідеї, тобто про захист національного державного суверенітету. Відомий український фахівець у галузі національної безпеки В. Ліпкан зазначає, що «національний інтерес – це інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства, що реалізується через політику системи» [6, с. 23]. Тобто національний інтерес – збірне, синергетичне поняття, яке містить багато складників, а тому завжди мова йде про відповідну класифікацію таких інтересів, наприклад, здійснену відомим українським вченим і політичним діячем О. Білорусом [1, с. 92–93].

На основі національних інтересів в кожному суспільстві постійно відбувається процес, який називають

(за П. Сорокіним – Є. М.) процесом соціальної стратифікації (розпаду, диференціації суспільства на окремі соціальні групи). Така стратифікація обумовлена, насамперед, економічними чинниками, оскільки соціальна нерівність за ринкових умов господарювання була і є домінуючим чинником соціального розшарування, формування сталих соціальних груп (бідні, багаті, середній клас тощо).

Кожна держава у своїх політико-правових документах майже завжди відповідним чином прописує, декларує національні інтереси в усіх сферах суспільного життя, оскільки це необхідно: а) для внутрішньої політики державного будівництва, функціонування суспільства; б) для міжнародного співробітництва (для міжнародних відносин).

Так, національні інтереси Української держави достатньо чітко визначені та прописані в деяких загальнонаціональних документах, зокрема в Постанові Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України», в Концепції (Основах державної політики) національної безпеки України від 16 січня 1997 р. Дається детальне обґрунтування таких складних понять, як «національний дух», «національний характер», що в різний спосіб «працюють» на поняття і феномен «національні інтереси». Підкреслимо, що звертається увага на те, за яких умов можна було б досконаліше реалізувати національну стратегію розвитку України у політичній, економічній, соціальній, гуманітарній сферах.

Взагалі, щодо нормативного визначення й обґрунтування суті національних інтересів, національної безпеки України, варто звернути увагу на Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р., в якому також дається політико-правове, суспільне визначення феноменів «національна безпека», «національні інтереси», «загрози національній безпеці», «воєнна організація держави», «правоохоронні органи» тощо.

Для національної безпеки як суспільного, соціального феномену принципове значення мають, головним чином, два аспекти: а) об'єкти національної безпеки (для кого вона існує, кого захищає); б) пріоритети національної безпеки.

У першому випадку (об'єкти) мова йде про людину (громадянина), суспільство та державу. Такі об'єкти прописуються в усіх нормативно-правових актах, починаючи з Конституції країни.

У другому випадку виділення пріоритетів національної безпеки має свою специфіку, пов'язану, головним чином, із країною, її особливостями, географічним станом і багатьма надто специфічними засадами. Так, суспільна практика до основних пріоритетів серед національних інтересів в Україні нині відносить: а) гарантування реальних конституційних прав і сво-

бод людини і громадянина; б) розвиток громадянського суспільства, його основних демократичних інститутів; в) захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України; г) зміцнення політичної та соціальної стабільності в суспільстві.

Водночас підкреслюємо, що національні інтереси, їх пріоритети є надто мінливою справою – у часі, внутрішньому житті країни, міжнародній ситуації тощо.

Перш ніж визначати стан, особливості національної безпеки загалом, варто визначити загрози, які постають перед людиною, людством в їх тісному поданні.

Зазначимо, що за усієї, здавалося б, простоти та зрозумілості, класифікують такі загрози по-різному – широко і стисло.

Серед класифікацій широкого характеру наведемо, наприклад, класифікацію загроз відомого фахівця-міжнародника С. Курінного [4]:

- поширення інфекційних захворювань (лише з 1973 р. з'явилося понад 30 раніше невідомих інфекційних хвороб);

- демографічні тенденції світового характеру (йдеться про помітні процеси старіння населення в багатьох країнах, особливо в Європі, за умов одночасного омоложення населення в Африці, Азії, на інших континентах);

- проблеми навколишнього середовища і використання природних ресурсів (це не лише забруднення, але й використання природних ресурсів, починаючи із землі, що викликають необхідність збільшення об'ємів гуманітарної допомоги і т. ін.);

- проблеми урбанізації (більшість європейських країн, Україну нині характеризує тенденція зростання кількості міського населення та населення, що проживає у селищах міського типу);

- революційні винаходи у сфері нових технологій (йдеться про те, що одночасно з великою користю для людини, такі винаходи потужно впливають на перозброєння, використання техніки, що суттєво впливає на життя людини, її безпеку);

- воєнні загрози (система гарантування воєнної безпеки). Така система містить у собі сукупність інститутів безпеки з механізмами взаємодії та керування, які діють згідно з міжнародними та національними нормативно-правовими актами для відвертання і стримування збройної агресії (збройного конфлікту), а також для відбиття збройної агресії або ліквідації внутрішнього збройного конфлікту. Джерелами викликів, ризиків, загроз і небезпек у сфері України є держави (коаліції держав), політичні, громадські організації, юридичні та фізичні особи, які декларують і проводять політику, що завдає шкоди національним інтересам. Мета реалізації системи гарантування воєнної безпеки – підтримання стабільного розвитку держави та миру в регіоні і на континенті. Завдання – запобігання збройній агресії (збройному конфлікту), усунення чинників політико-дипломатичного чи суб'єктивного характеру. Об'єктивними вважаються такі негативні впливи, які виникають незалежно від дій конкретного підприємства або його окремих працівників. Суб'єктивні впливи мають місце внаслідок неефективної роботи

підприємства загалом або окремих його працівників (передусім, керівників і функціональних менеджерів).

Чинники, що спричиняють загрози життю, існуванню, розвитку людства мають різний характер, по-різному пояснюються та сприймаються.

Якщо брати проблему національної безпеки цілісно, то водночас з позитивними проявами безліч загроз для всебічної стабілізації суспільств спричиняє, як відомо, світова глобалізація. Прихильники теорії своєрідного «приборкання» глобалізації вважають, що для визначення загроз, до яких призводить глобалізація в сучасному світі, варто:

- здійснити на міжнародному рівні моніторинг процесів глобалізації, який би забезпечував необхідні умови для контролю за дотриманням чинних міжнародних норм, правил і стандартів, а також для захисту інтересів усіх учасників згаданого процесу та їхньої безпосередньої безпеки;

- утворити інститути і системи політичного та правового гарантування безпеки світової системи, її окремих структур, за умов збереження прав і свобод людини. Йдеться про нові, ефективні інститути.

- утворити транснаціональні структури, які розробляють і реалізують механізми вирішення глобальних соціальних проблем, а також сприяють країнам у розв'язанні проблем демографії та міграції, гуманітарних криз, тощо;

- формувати принципово нові міжнародні органи, які будуть здатні на наднаціональному рівні забезпечувати регулювання макроекономічних процесів, а також відповідних конструктивів глобального громадянського суспільства;

- відшукати джерела поширення насильства у світі та напрацювати методики їх усунення;

- скасувати практику подвійних стандартів у відносинах між країнами, розширити сфери міжнародного права і затвердити їх пріоритетність над національним;

- розробити принципи і механізми міжнародного страхування джерел від можливих негативних наслідків глобалізації з метою зниження витрат;

- встановити контроль над капіталами у світі. Забезпечити прозорість основних міжнародних матеріальних і фінансових потоків. Утворити податкову систему, що стимулює інвестування у виробництво, має дієвий механізм штрафних санкцій за нечесні фінансові обороти та їх негативні наслідки;

- стабілізувати основні ринки сировини шляхом укладання міжнародних товарних угод щодо провідних сировинних товарів; започаткування біосферної ренти з використанням її як одного із джерел розвитку країн-донорів;

- розширити фінансову допомогу країнам, що розвиваються, за рахунок країн-лідерів світової економіки (до 1% від валового внутрішнього продукту);

- прийняти єдину міжнародну систему у сфері передачі технологій, що усунуть нерівноправність і обмежену практику їх використання [8].

Найбільші інтереси держав реалізуються як завдяки внутрішній, так і, великою мірою, завдяки зовнішній, міжнародній політиці. Варто зауважити, що для сучасної України єдиною правильною політикою є розвиток багатовекторності міжнародного співробіт-

ництва, відносин з іншими країнами. Водночас можна погодитися з думкою тих, далеко не поодиноких фахівців, політиків, громадських діячів, які аргументовано стверджують, що у своїй міжнародній політиці Україна має одночасно орієнтуватися і на Росію, Азію, інші регіони світу.

Так чи інакше, але йдеться про концептуальні засоби міжнародної політики та міжнародних відносин. Вже згаданий нами російський політолог К. Гаджиев пише: «Концепція національної безпеки, як і зовнішньополітичні та геополітичні концепції, являє собою похідну від концепції національних інтересів, а у більш широкому сенсі – від загального бачення громадянами тієї чи іншої держави, її місця та ролі у світовому співтоваристві. Концепція національної безпеки будується з урахуванням як зовнішніх загроз, що виходять ззовні, пов'язаних зі спробами попрацювати або підпорядкувати державу, так і внутрішніх загроз, пов'язаних зі станом самого суспільства, що ґрунтуються в самому суспільстві» [2, с. 367]. Між іншим, К. Гаджиев на свій розсуд і по-своєму виділяє та класифікує різного роду глобальні загрози, поділяючи їх на реальні й потенційні, глобальні, регіональні й локальні. Вчений пише: «У крайньому своєму вираженні, безпека є синонімом забезпечення виживання держави» [Так само].

Зрозуміло, що для нас суттєвим є питання про національні загрози, їх пріоритетність для сучасного українського суспільства. Наприклад, досить вдало зробив класифікацію український філософ, політолог Ф. Медвідь, який станом на 2017 р. виділив такі основні національні загрози для України [7]:

- порушення територіальної цілісності. Вже на той час Автономна Республіка Крим була, як відомо, окупована Російською Федерацією, тобто анексована, велась війна проти окупації Росією частини територій Луганської та Донецької областей;

- відсутність надійних зовнішніх гарантій безпеки для України. Головне тут те, що Україна поки що не є членом міжнародних систем колективної безпеки, а тому і зовнішньополітичних гарантій і достатньої підтримки щодо національної безпеки України немає;

- тероризм, сепаратизм. Це не просто окремі терористичні акти, це – комплексні дії Російської Федерації щодо України (Крим, Луганська, Донецька та інші області України);

- корупція та неефективна система державного управління. Складна і надто багатоаспектна проблема, що пов'язана з економікою, держуправлінням, порушенням норм права, насамперед, у системі господарювання, недосконалістю фінансово-банкової системи тощо;

- неефективність системи гарантування національної безпеки України. Йдеться про структури, механізми, кадри, процедури тощо, покликані практично організувати справи та процеси захисту національних інтересів України сьогодні;

- економічна криза, зниження рівня життя населення. Зазначимо, що багато дослідників проблем економіки економічні кризи висувають на перше місце серед усіх складників національної безпеки в Україні. Очевидно, це об'єктивно, оскільки всі інші загрози є похідними від зазначеної;

- загрози енергетичній безпеці. Збереження та захист природних ресурсів країни були і залишаються важливішими завданнями зовнішньої та внутрішньої політики. У ХХІ ст. така проблема ще більше загострилася, оскільки нафта, газ, вугілля, електроенергія, ядерна енергія були і є важливішим чинником забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку будь-якої держави світу;

- загрози в інформаційній сфері. У статті ми звертаємося до зазначеної проблематики в декількох аспектах, найперше у плані інформаційних війн, які набули в усьому світі надзвичайно великих масштабів і поширення;

- загрози техногенній і екологічній безпеці. Проблема пов'язана з багатьма аспектами зношеності реальних об'єктів господарювання, комунального господарства, зі зміною клімату на Землі загалом, з недбалістю використанням природних ресурсів (лісу, води тощо). Тобто йдеться про катастрофічні ситуації, пов'язані з довкіллям, його збереженням задля здоров'я та безпеки людини;

Вищезазначені загрози національній безпеці України є об'єктивними, хоча і дещо «авторськими», тобто кожен вчений (громадський діяч) по-своєму обґрунтовує їх та вибудовує рейтинг таких загроз (порядок їх розташування). У будь-якому випадку є багато чинників, які такі загрози обумовлюють: політичні, економічні, правові, соціальні, духовно-моральні, організаційно-управлінські та інші. До того ж наявні чинники іншого порядку: геополітичний (просторовий), міжнародний, суто історико-національний та інші, на які обов'язково варто звертати увагу.

Концептуально визначаючи феномен «національна безпека», українські дослідники В. Лазоркін і В. Макуха пропонують таку безпеку розглядати не просто як стан захищеності національних інтересів, а як діяльність держави, яка скерована на своєчасне виявлення й усунення чинників, що дестабілізують міжнародну безпеку, та забезпечення сприятливих умов для гарантованого задоволення життєво важливих національних інтересів. Тобто національна безпека як багатоаспектна діяльність держави передбачає відповідну прозорість і контрольованість у часі як процесу досягнення певного результату, так і використання певних ресурсних можливостей, що дає змогу державі планувати діяльність у сфері національної безпеки та визначити:

- пріоритети національних інтересів, зважаючи на реальні нагальні потреби нації на певний час, а не на уяву владних посадових осіб;

- сили та засоби контролю і своєчасного виявлення чинників, що дестабілізують міжнародну безпеку, та їх причини;

- сили, засоби та необхідне ресурсне забезпечення для реагування на виявлені дестабілізуючі чинники та їх усунення або блокування небезпек, що загрожують національним інтересам;

- остаточний результат усунення небезпек та його наслідки».

Підсумовуючи розгляд означеної проблеми, підкреслимо головне: коли ми вказуємо на те, що основу національної безпеки становить саме національний інтерес, то це означає, що кожна держава не лише де-

кларує, що її дії, вчинки стосовно інших країн і народів обумовлюються не інакше, як національними інтересами, але і діє відповідним чином. Зміст поняття «національний інтерес» маємо (за В. Ліпканом) розглядати в такому категоріальному, понятійному ряді: національний ідеал – національна мета – національна ідея – національні потреби – національні цінності – національні інтереси – національна ідеологія [6, с. 17]. Йдеться, звичайно, не про якусь послідовність «функціонування» таких категорій, їх взаємозв'язок, а про синтетичне взаємопереплетення їх як суми соціальних явищ.

Література

1. Білорус О. Глобалізація і національна стратегія України / О. Білорус. – Броди : Просвіта, 2001. – 299 с.
2. Гаджиев К. Введение в геополитику : [учебник для вузов] / К. Гаджиев. – 2-е изд. доп. и перераб. – М. : Логос, 2003. – 432 с.
3. Концепция внешней политики Российской Федерации, 12 июля 2008 г., ПР – 1440 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hremlin.ru/text/does/2008/07/2504108>.
4. Корінний С. Виклики, ризики і загрози у сфері безпеки України // Проблеми національної безпеки в умовах сучасного розвитку України : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, місто Київ, 15 вересня 2006 р. – К. : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2006. – 572 с.
5. Лазоркін В., Мануха В. Актуальність прийняття нової воєнної доктрини / В. Лазоркін, В. Мануха // Проблеми національної безпеки в умовах сучасного розвитку України : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, місто Київ, 15 вересня 2006 р. – К. : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2006. – 572 с.
6. Ліпкан В. Національна безпека України – нормативно-правові аспекти забезпечення / В. Ліпкан. – К. : Текст, 2006. – 180 с.
7. Медвідь Ф. Національна безпека і національні інтереси України: генеза і становлення : автореф. дис. ... д. наук в галузі політології / Ф. Медвідь. – К., 2015. – 95 с.
8. Намолюк Ч. Світова політика / Ч. Намолюк. – К., 2016. – 201 с.

9. Політологічний словник : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / за ред. М. Головатого та О. Антонюка. – К. : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2005. – 792 с.

Анотація

Маценко Є. В. Національна безпека як суспільний феномен, політика і практика захисту національних інтересів країни. – Стаття.

У статті розглянуто базові засади обґрунтування феномену «національна безпека» в політолого-правовому, соціологічному аспектах. Доводиться, що національна безпека – основа забезпечення національно-державного суверенітету країн, особливо в умовах глобалізації та радикальних трансформаційних процесів.

Ключові слова: безпека, національні інтереси, національна безпека, національний суверенітет, міжнародна політика.

Аннотация

Маценко Е. В. Национальная безопасность как общественный феномен, политика и практика защиты национальных интересов страны. – Статья.

В статье рассмотрены базовые основы объяснения феномена «национальная безопасность» в политолого-правовом, социологическом аспектах. Обосновывается положение о том, что национальная безопасность – основа обеспечения национально-государственного суверенитета стран, особенно в условиях глобализации и радикальных трансформационных процессов.

Ключевые слова: безопасность, национальные интересы, национальная безопасность, национальный суверенитет, международная политика.

Summary

Matsenko Ye. V. National security as a social phenomenon policy, and practice of protection of national interests of the country. – Article.

The article considers foundations of the substantiation of a phenomenon “national security” in political-legal and sociological aspects. It is proved that national security is the basis for the protection of national state sovereignty of countries, especially in terms of globalization and radical transformation processes.

Key words: security, national interests, national security, national sovereignty, international policy.